

kamery jest odpowiednikiem punktu widzenia narratora? Czy literatura w ogóle operuje czasem, czy tylko o nim mówi i przedstawia go za pomocą ekwiwalentnych form, które cech temporalnych nie mają lub ograniczają się do linearności?

Wybór linearnego przedstawienia wydaje się najpoważniejszą formalną przeszkodą w pokazywaniu tego, co możliwe. Złudzenie przyczynowości wywołane linearnym ujęciem biegu spraw — *post hoc ergo propter hoc* — buduje metafizykę konieczności, losu, przeznaczenia. Interesująco sprawę doświeta Katarzyna Gołoś, przypominając — za Michaiłem Bachtinem, że Fiodor Dostojewski lubił sceny zbiorowe i chciał je przedstawiać jak najbardziej dynamicznie, jednocześnie. Narzędzie literackie, które stworzył — polifonia — daje się adaptować na scenę teatralną, co potwierdza tezę, iż sztuki wielotworzywowe są predysponowane do przedstawiania subtelnych modalności tego, co możliwe.

Jednak z drugiej strony niezbywalną zaletą literatury jest nieistnienie jakichkolwiek ograniczeń empirycznych, które do sztuki wprowadza tworzywo zmysłowe. Dźwięk, rytm, fokalizacja komplikują sprawę, niemniej myśl Roberta Escarpita, iż książka nie jest tym, co można trzymać w ręce, pozostaje w ogólności prawdziwa. Każdą historyczną zasadę literacką można złamać — nawet gdy stanowi o rozpoznawalności literatury jako takiej. Widać to wyraźnie i niejako na nowo w zderzeniu z dylematami groźnymi, o których interesująco pisze Konczalski. By posłużyć się przykładem autora: gra nie daje możliwości rozbijania szyb w budynkach, o ile nie służy to celowi gry zaprojektowanemu przez twórców scenariusza. Można pominąć osobliwą przyjemność, którą daje wybijanie szyb, ale wyłączenie tej możliwości jest w istocie pozbawieniem podmiotu pełnego spektrum decyzji moralnych. Należy to do świata gry, po prostu, a dylematy podmiotowe, zauważa Konczalski, muszą przestrzegać reguł gry. *L'acte gratuit* André Gide'a nie jest tu czymś nawet do pomyślenia, a przecież to zupełnie ludzka możliwość.

**POSSIBILITY AND NECESSITY IN CULTURE:
IDEAS, NARRATIVES, AND INTERPRETATIONS, ED. BY
B. PAWŁOWSKA-JĄDRZYK, WARSZAWA 2017**

The paper is review of the collection of the articles edited by Brygida Pawłowska-Jędrzyk. Authors of the paper collected represents many fields: history of literature, literary criticism, theology, history of art, philosophy, and others. The volume is divided in two main parts; authors of the first are focused on the analysis of meaning and significance of the categories named in the title. Papers in the second part treats aforementioned terms as a traits of the particular works of art, literature or philosophy. Enunciation “worthwhile risk” means here, that not every paper included is perfect, but the book considered as a whole is definitely worth reading.